

## Kielemme käytäntö.

### Latinan kielen c:n ääntäminen suomalaisena kulttuurikysymyksenä.

Julkisessa opetuksessamme on vuosisatamme alkupuolelta lähtien äännetty latinankielen *c*-kirjain palataalisena klusiilina sekä etu- että takavokaalien edessä (*diko, dikis, takeo, takui*) sen sijaan, että se aikaisemmin *e:n, i:n* ja *y:n* edellä äännettiin dentaalisena spiranttina (*diko, disis, taseo, takui*). Latinan *c:n* ääntäminen uudistettiin siksi, että latinan kielen tieteellisen tutkimuksen esiintuomien todistusten mukaan uusi ääntämistapa sangen todennäköisesti vastasi ns. klassillisena aikana vallinnutta ääntämistapaa. Uudistus toteutettiin Suomen suomenkielisissä kouluissa täydellisesti jo vuosisatamme alussa, kun taas ruotsinkielisissä kouluissa oli vielä itsenäisyyden aikanakin muutamia opettajia, jotka pitivät kiinni vanhasta ääntämistavasta. Mainittua reformia vastustamaan asetui julkisesti mm. J. J. Mikkola. Kirjoituksessaan »Latinankielen ääntäminen käytännöllisenä kulttuurikysymyksenä» (Valvoja, 1926 s. 22—26) hän esittää käsityksensä tueksi käytännöllisiä näkökohtia, jotka ovat osittain aiheuttaneet myös prof. Alvar Wilskan kirjoituksen Duodecim-aikakauskirjassa 1946, s. 407. Myöhemmassä polemikiissaan (Uusi Suomi, 1. 1. 1938, 7. 2. 1938 ja 20. 2. 1938) Mikkola esittää mielipiteelleen myös kielitieteellisiä perusteluja, jotka kuitenkin eivät ole sopuoinnussa klassillisen ja roomanisen filologian yleisesti tunnettujen tutkimustulosten kanssa.

Muista Pohjoismaista on ainakin Ruotsissa ja Tanskassa sama reformi latinan kielen julkisessa opetuksessa täydellisesti toteutettu, kuten professori Einar Löfstedt (Lund) ja professori Franz

Blatt (Aarhus) ovat tiedusteluuni kirjeellisesti ilmoittaneet.

Vuonna 1934 auskultoin muutamissa Berliinin ja Marburgin kouluissa myös latinan opetusta ja panin tällöin merkille, että siellä äännettiin latinan *c* kaikkialla *k:n*a. En tiedä, missä määrin tämä ääntäminen oli yleistynyt Saksan koko koululaitokseen.

Sveitsissä on tilanne tällä hetkellä tohtori J.-L. Perret'n minulle kirjeellisesti antamien tietojen mukaan seuraava: ranskalaisessa Sveitsissä äännetään *ken-tum, kivitás*, saksalaisessa Sveitsissä äännetään joissakin kouluissa *k*, joissakin pidetään kiinni vanhasta saksalaisesta ääntämistavasta *tšentum, tšivitas*, italialaisessa Sveitsissä samoin kuin katolisen kirkon ylläpitämässä oppilaitoksissa äännetään *tšentum, tšivitas*.

Romaanisissa maissa latinan *c* äännetään yleensä samalla tavoin kuin asianomaisen maan kielessä, siis esim. Ranskassa *sentum, sivitás*, Italiassa ja Romaniassa *tšentum, tšivitas*. Ranskan tiedemiehet ja pedagogit ovat vuodesta 1892 lähtien tehneet keskuudessaan aloitteita latinan ääntämisen uudistamiseksi maansa julkisessa opetuksessa, mutta aloitteet näyttävät pysähtyneen v. 1913, jolloin opetusministeriön päätös kielsi käytännöllisistä syistä oppikouluissa pyrkimykset, joiden tarkoituksena on latinan ääntämisen saattaminen antiikin kannalle. Mainittakoon, että eräs tämän hetken johtavia latinisteja, J. Marouzeau kannattaa, tosin platonisesti, *k*-ääntämystä latinan opetuksessa (ks. J. Marouzeau, *Le latin*. Paris-Toulouse, 1923, s. 62).

Ne kielitieteelliset perusteet, joilla on

todistettu klassillisessa latinassa *c:n* ääntyneen kaikkialla klusiilina, ovat niin vahvat ja moninaiset, etten tässä yhteydessä katso olevan syytä niihin ollekaan kajota. Jos siis halutaan pitää latinan kielen opiskelun keskeisimpänä kohteena antiikin ajan latinaa kuten tähän asti, puhuvat *k*-ääntämisen puolesta kumoamattomat tosiseikat.

Mutta siinäkin tapauksessa, että halutaan kiinnittää päähuomio keskiajan latinaan, jossa *k*-ääntäminen yllämainituissa tapauksissa muuttui toiseksi, ei aikaisemmin meillä vallinnut ääntämistapa *sivitas* ole lainkaan itsestään selvä asia. Tällä tavoin ei nimittäin latinaa ole ennen 13. vuosisataa äännetty missään maassa eikä sen jälkeenkään lähimainkaan kaikissa sivistysmaissa. Tarkastelkaamme lähemmin *c:n* ääntämistä keskiajalla ja uudella ajalla. Kukaan ei voine ehdottoman varmasti ilmoittaa ajankohtaa, jona *k*-ääntämyksestä luovuttiin, mutta todennäköisesti se ei tapahtunut ennen Theodosius Suuren aikoja, s.o. 300-lukua jKr. Ranskassa, kuten muissakin romaanisissa maissa, on latinan *c:n* ääntämiseen vaikuttanut kansankielen ääntämistapa. Ja kansankieli ei tietenkään koskaan ole voinut siirtyä *k*-äänteestä *s*-äänteeseen, vaan väliasteiden kautta, joista viimeistä voitaisiin kirjainmerkein parhaiten ilmaista *ts*:llä. Vielä 1200-luvulle saakka äännettiin ranskan kielen nykyiset sanat *cent* ja *cité* Keski-Ranskan murteissa suunnilleen *tsent*, *tsité* ja vastaavat latinalaiset sanat siis *tsentum*, *tsivitas*. Ranskasta tämä ääntämistapa tuli Saksaan ja on siellä, kuten sanottu, ollut käytännössä viime aikoihin saakka. Noin 13. vuosisadalla muuttui ranskan kielen keskeisissä murteissa *c*:llä merkityn äänten ääntäminen *e:n* ja *i:n* edellä vähitellen nykyiselle kannalleen, s.o. *s*-äänteeksi. Latinan kielen ääntäminen seurasi ranskan kielen kehitystä, ja ne pohjoismaiset ja hollantilaiset oppineet, jotka tältä aikakaudelta

lähtien täydensivät opintojaan Pariisissa, omaksuivat saman ääntämistavan. Italian yleiskielessä taas *c* ei kehittynyt *s*:ksi kuten Ranskassa, vaan väliasteiden kautta, joita niinkään on mahdoton tarkkaan ajallisesti määrittää, *ts*:ksi: *tsento*, *tsittä*. Jätän lukuunottamatta perifeeriset murteet, joissa äännetään myös *šento*, *šittä*, *šento*, *sittä* ja jopa, kuten Sardiassa, likipitäen *gento*, *gittä*. Latinan kielen ääntäminen on Italiassakin noudattanut kansankielen ääntämistä, joten siellä tänäkin päivänä lausutaan *tsentum*, *tsivitas* julkisessa opetuksessa ja katolisen kirkon käyttämässä latinassa.

Jos siis katsotaan esillä olevaa kysymystä yksinomaan latinan kielen historian tai latinan kielen opetuksen näkökulmasta, voidaan *sentum*, *sivitas*-ääntämistä puolustaa vain sillä perusteella, että sillä on Ranskassa ja sen mallin mukaan Pohjoismaissa ja Hollannissa n. 600 vuoden perinne. *k*-ääntämyksen puolesta puhuvat taas monet tieteelliset ja pedagogiset syyt, jotka on esittänyt selvässä muodossa esim. tohtori M. Hammarström tutkielmassaan »Latinuttalet» (Eranos XXIII, 1925, s. 47—49). Mainitsen niistä kaksi tärkeintä:

1) *k*-ääntämys on lähinnä historiallisesti oikeaa sen aikakauden ääntämistapaa, jonka kulttuuri on humanismin ajoista lähtien ollut latinan kielen opiskelun pääkohde. *s*-ääntäminen ei taas, kuten sanottu, koskaan ole ollut *k o k o* latinankieliselle kulttuurille ominainen.

2) *k*-ääntämys tuo yhtenäisyyttä ja johdonmukaisuutta latinan kieleen. Saman sanan eri muodoissa säilyy sama vartalo (*amicus* — *amici*, *cado* — *ceci*, *dico* — *dicis*, *taceo*, *tacui*). *sc*, joka aikaisemmin äännettiin *š* (*proficisci* »profisiši», *ascendo* »ašendo», *conscientia*, »konšientsia» jne.) tulee samaan johdonmukaisuuden piiriin.

Mutta latinan kielen opiskelu ja sen historian tunteminen ei ole mikään

itsetarkoitus. Sen laajempi ja syvempi päämäärä on länsimaisen kulttuurin tuntemus ja siinä kiinni pysyminen. Jos katsotaan kysymystä tästä laajemmasta näkökulmasta, saa esim. s-ääntämyksen 600-vuotinen perinne Ranskassa, Belgiassa, Hollannissa ja Pohjoismaissa aivan toisen merkityksen. Tämä aika on länsimaisessa kulttuurissa merkinnyt vertaansa vailla olevaa henkisten ja aineellisten valloitusten aikaa, jolloin uusien käsitteiden ilmaisuun on suureksi osaksi käytetty apuna latinaa siinä foneettisessa asussa, missä sitä on lausuttu asianomaisena aikana.

Tämä sanastollinen aines ei suomen kielessäkään ole vähäinen. Ja suomen kieleen se tuskin missään tapauksessa on tullut suoraan latinasta latinantaitoisten henkilöiden tuomana, vaan uusien käsitteiden mukana lainoina uusista kielistä, etupäässä ruotsista. Mainittakoon vain muutamia sanoja kielen eri kerroksista: *selli*, *selluloosa*, *sementti*, *sirkkeli*, *sirkus*, *siviili*, *sosiaalinen*, *kanslia*, *konsepti*, *lisenssi*, *prosentti*, *sitaatti*, *eksentriinen*, *konsentriinen*, *selibaatti*, *aksentti*, *konessiivinen*, *resiprookkinen*, *sentrifugaalinen*. Paitsi näitä sanoja, jotka kirjoitetaan jo *s*:llä, on olemassa klassilliseen latinaan palautuvia nimia, joissa entinen *k* äännetään tai jo kirjoitetaan *s*:ksi, esim. *Cecil*, *Cecilia*, *Lucia*, *Lucina*, *Sisilia*, jne.

Selvää siis on, että jos näiden sanojen lausumista ruvettaisiin Suomessa reformoimaan klassillisen latinan mukaiseksi, suomen kieli etäännyisi yleiseurooppalaisista yhteyksistään, sillä emme voi edes toivoa, että romaaniset ja anglosaksilaiset kulttuurisuurvallat rupeaisivat Pohjoismaiden tavoin reformoimaan perinteellistä latinan kielen ääntämistään, joka on elimellisessä yhteydessä niiden kansallisiin kieliin.

Samoin kuin yllämainittujen ja vastaavien yleiskielen sanojen on periaatteessa laita niiden miltei lukemattomien oppi-

sanojen, joita keski- ja uudella ajalla on tulvinut eri tieteenalojen kieleen. Tar kastelkaamme erikseen muutamia näistä.

L ä ä k e t i e t e e n sanasto on oppitekoista, lääketieteen tarkoituksiin konstruoitua sanastoa, joka ei useinkaan suoraan liity puhuttuun, vielä harvemmin klassilliseen latinaan. Ajatelkaamme muutamia termejä, joissa tämä lääketieteen sanaston heterogeenisuus selvästi käy ilmi: *carcinoma cylindromatosum*, *centrum ciliospinale*, *cervicodynia rheumatica* jne., sekä lääketieteen »yleiskieleen» kuuluvia sanoja kuten *sellulaarinen*, *pernisiöösi*, *insuffisientti* jne. Olisi vääriin pyrkiä tätä sanastoa *k*:llistamaan ensiksikin siitä kielihistoriallisesta syystä, että sitä ei tarkkaan nykyisessä merkityksessään ole koskaan *k*:llisenä äännetty muualla kuin muutaman viime vuoden aikana mahdollisesti Suomessa. Tällaisesta ääntämisestä olisi suoranaista vahinkoa sikäli, että se erottaa meitä muista sivistyskansoista.

L u o n n o n t i e t e i d e n, kasvi- ja eläinopin, oppisanasto on samoin suureksi osaksi oppineiden konstruoimaa, vaikkakin siitä olettaisiin löytyvän suoranaista klassillista ainesta enemmän kuin lääketieteellisestä. Meillä lienee tullut tavaksi ääntää kasvien ja eläinten nimissä *c* aina *k*:na, esim. *Graminaceae*, *Lycopodiaceae*, *Papilionaceae* jne., *Taraxacum officinale*, *Secale cereale*, *Cicindela maritima* jne.

Asian ratkaiseminen luonnontieteiden kohdalta puoleen tai toiseen ei ehkä ole aivan niin tärkeä kuin lääketieteen, sillä luonnontieteiden terminologia käsittää etupäässä nimityksiä, jotka esiintyvät kyllä tieteellisessä kirjallisuudessa, mutta liittyvät vähemmän kiinteästi tiedemiestenkään käyttämään puhekieleen. Kun kuitenkin koko luonnontieteiden terminologia kantaa suureksi osaksi uuden ajan leimaa ja kun tietääkseni kaikissa muissa maissa seurataan traditio-naalista, *s*:llistä ääntämistä, ei *k*:ta

voida painavin perustein siinäkin suositella.

Juridiikan latinalaisperäisen terminologian laita on hieman toisin kuin edellisten alojen sikäli, että siinä on paljon suoranaista vanhan Rooman ajalta peräisin olevaa ainesta, joka liittyy latinan kielellä julkaistun roomalaisen oikeuden kieleen ja joka siis kielihistoriallisestikin on todella puhdasta latinaa.

Mikäli pidetään kiinni historiallisesti oikeasta ääntämisestä enemmän kuin roomalaisen oikeuden myöhemmästä perinteestä Euroopan maissa, olisi äännettävä k:llisina sellaiset termit kuin *accessio*, *beneficium*, *cessio*, *exceptio*, *successio*, *superficies* jne. Mutta k:llisuus johtaa tässäkin monenlaisiin vaikeuksiin. Ensiksi on k:llisten muotojen rinnalla myöhäisempiä johdannaisia, kuten *accessorinen*, *cessionaari* ja *cessionantti*, *successiivinen* jne., joissa periaatteessakin pitäisi ääntää *s* ja käytännössä myös niin tehdään, toiseksi on paljon yleiskieleen erottamattomasti kiteytyneitä *s*:llisiä ilmauksia, kuten *aksentti*, *prosessi*, *prosentti*, *sertifikaatti*, *sentralisaatio* jne., ja, mikä tärkeintä, kolmanneksi juristit noudattavat kaikissa muissa maissa *s*-ääntämystä. Näin ollen lienee parasta pyrkiä siihen, että juridiikankin latinalaisperäisten termien *c* etuvokaalien edellä äännetään *s*:nä.

Edelläoleva tarkastelu näyttää johtavan seuraavaan tulokseen.

1. Julkisessa opetuksessamme nou-

datettua latinan kielen *c*:n ääntämistä ei ole syytä pyrkiä muuttamaan. Näin ennen kaikkea siksi, että Pohjoismaissa ja osittain muissakin maissa on olemassa puolivuosisatainen perinne, joka on puolustettavissa latinan kielen sisäiseen historiaan ja opetukseen liittyvillä syillä.

2. Suomen yleiskielessä ja eri alojen erikoiskielessä olevien latinalaisperäisten sanojen *c* on *e:n*, *i:n* ja *y:n* edellä pyrittävä ääntämään *s*:nä, mikäli ei ole kysymys suoranaisestä klassillisen latinan sitaatista tai vain antiikin aikaan liittyvästä nimestä kuten *Caecilia Metella*, *Caesar*, *Cincinnatus*, *Cicero*, *Scipio* jne. Viimeksimainittu klausuuli ei tietenkään koske sellaisia nimiä kuin esim. *Sisilia*, joka ei ole ensi sijassa antiikin nimi. Tämä periaate on kielihistoriallisesti yhtä luonnollinen kuin se, että ruotsissa äännetään sanan *känna* alkuääne palataalisena *tšenna* tai suorastaan *šenna*, mutta muinaisruotsia puhuttaessa selvänä klusiilina *kenna*. Käytännössä latinalaisperäisten sanojen *s*:llinen ääntäminen taas on omiaan pitämään yllä kielemme yhteyttä roomaaniseen maailmaan ja tietellisen terminologiamme mahdollisimman suurta kansainvälisyyttä.

3. Ottaen huomioon latinan kielen pitkä historia ei voida välttää ääntämisen horjuvuutta yksityisissä tapauksissa. On vaikea esim. päättää, onko lausuttava *kiivis academicus* vai *siivis academicus*. Mutta tällaisilla tapauksilla lieneekin useimmiten vain teoreettinen arvo.

**Tauno Nurmela.**